

OCENE IN POROČILA

Đuro Tošić, Trg Drijeva u srednjem vijeku. Sarajevo : Veselin Masleša, 1987, 324 strani.

Srednjeveški trg Drijeva ob ustju Neretve je zaradi izjemnega pomena za bosensko državo in dubrovniško republiko zelo zgodaj zbudil zanimanje zgodovinarjev. Med prvimi, ki se je začel zanimati za preteklost tega naselja, je bil Konstantin Jireček (1879). Šestdeset let kasneje (1938) je Mihajlo Dinić na podlagi novega gradiva v dubrovniškem arhivu napisal zelo zanimivo in v mnogočem neprežeeno študijo o drijevskem trgu v srednjem veku. Od tega časa dalje pa so o trgu Drijeva pisali v sintezah o srednjeveški bosenski zgodovini, v monografijah o bosenskem gospodarstvu in bosenskih naseljih V. Čorović, S. Čirković, D. Kovačević-Kojić in drugi. Kljub temu so ostala mnoga vprašanja o preteklosti tega znamenitega trga v veliki meri neobdelana. To praznino izpolnjuje monografija Đure Tošića, ki je plod intenzivnega, izčrpnega in sistematičnega raziskovalnega dela v dubrovniškem arhivu.

V prvem poglavju obdela avtor razvoj posameznih krajev ob spodnji Neretvi. Seže nazaj v 4. stoletje pred Kr., ko so že stari Grki poznali naselje Narono. Ta postane v času rimske nadvlade na Jadranu središče zelo prostranega področja in eno najpomembnejših trgovskih naselij na vzhodni jadranski obali. Po naselitvi Slovanov, ki so razrušili antično Narono, so se postopno uredili odnosi v spodnjem toku reke Neretve. Ko so v zaledju Balkana nastale nove državnice, so si te prizadevale, da ob spodnji Neretvi dobijo izhod na morje. Iz takšnih potreb se je pojavilo novo naselje, znano pod imenom Drijeva v slovanskih, Narenta oziroma Forum Narenti v latinskih virih. Drijeva so v srednjem veku prevzela vlogo antične Narone. Đ. Tošić razpravlja še o ostalih naseljih, ki so v srednjem veku nastala ob spodnji Neretvi, kar predstavlja pomemben prispevek k proučevanju historične geografije. Dotakne se obravnave trga Brštanik, vloge Ploč, trdnjave Desna in kraja Slivno. V župi Luka, ki zajema področje spodnje Neretve, navaja imena več krajev, za katerimi se je do danes izgubila vsaka sled. Reka Neretva je namreč tekom stoletij spreminjala svojo strugo. Zato je prirodno-geografski lik neretljanskega področja izgledal precej drugače kot danes. Zelo velik problem je za raziskovalce predstavljala lokacija trga Drijeva. K. Jireček je leta 1879 Drijevo identificiral z današnjim mestom Gabelo. V novejšem času so posamezni raziskovalci dvomili v Jirečkov lokacijo in postavili tezo, da Drijeva niso stala na področju današnje Gabele, temveč na nasprotni, levi strani Neretve. Vsak od raziskovalcev tega problema je razpolagal z arhivskimi in arheološkimi argumenti, na katerih je gradil svoje teorije. Pripomniti je treba, da se je materialnih ostankov ohranilo izredno malo, v arhivskih virih pa tudi ni nikjer označena lokacija. Zelo zanimivo je stališče Desanke Kovačević-Kojić, ki je na ta problem začela gledati z nekoliko drugega zornega kota. Ob upoštevanju dotlej neznanih podatkov, ki jih je odkrila v dubrovniškem arhivu, je sklepala, da so bila Drijeva na mestu antične Narone. Danes naj bi na tem mestu stala neznatna in nepomembna vasica Vid. V tej vasici se je ohranila cerkva sv. Vida, zgrajena na mestu srednjeveške cerkve, katere ostanki so še vidni. Đ. Tošić je šel še dlje v svojih raziskavah in ugotovil, da preostalo novo arhivsko gradivo daje še konkretnjšo predstavo o topografskem liku Drijeva. Kaže, da imamo opravka z zelo razmetanim naseljem na dokaj širokem prostoru. Večji kompleks je predstavljalo naselje trgovcev s cerkvico sv. Vida, več kilometrov oddaljena pa so bila skladišča soli in pristanišče.

Drugo poglavje posveča avtor najstarejšemu obdobju razvoja naselja Drijeva. Vključuje ga v politični razvoj tega področja od konca 12. pa do konca 14. stoletja. To je čas, ko Drijeva spadajo v okvir srbske države Nemanjićev (do leta 1326), nato sledi krajše obdobje bosenske oblasti in kratkotrajne ogrske uprave ter dokončna vključitev v bosensko srednjeveško državo. Drijevski trg je obstajal že v osemdesetih letih 12. stoletja, saj so dubrovniški trgovci v znatnem številu prihajali na to tržišče. Iz leta 1303 so ohranjene tudi prve vesti o Dubrovčanih kot zakupnikih drijevske carine. Borba za oblast nad Humom med različnimi političnimi silami v 13. in 14. stoletju je močno vplivala na razvoj trga. Proti koncu 14. stoletja je postal glavni trgovski center na poti, ki je povezovala Primorje z Bosno.

Dve poglavji posveča Đ. Tošić gospodarskemu razvoju Drijeva v 14. stoletju. Na trgovini s soljo je bil zasnovan celotni gospodarski razvoj trga. Drijeva so uživala poseben privilegij, vezan na prodajo soli. Od Neretve navzdol so lahko sol prodajali le v krajih Drijeva, Dubrovnik, Kotor in pri samostanu sv. Srđa in Bakha na ustju reke Bojane. Treba je še posebej poudariti, da soli v Drijevu niso proizvajali, zato je tržišče imelo predvsem tranziten značaj. Sem so z raznih strani prihajale velike koli-

čine soli, ki so jih nato s karavanami tvorili v notranjost Balkana. V tabelah avtor po posameznih obdobjih prikazuje, od kod je prihajala sol na drijevski trg in v kakšnih količinah. Iz analize podatkov je razvidno, da je do 40. let 14. stoletja šla preko drijevskega trga v Bosno domača sol (dubrovniška, šibenska, zadarska, splitska in korčulanska), pozneje, predvsem od 60. let, pa sol iz Velesa, Benetk, Brindizija, Drača in Krfa. Ostalo robo, s katero so trgovali v Drijevah, avtor razdeli na dve vrsti: na tisto, ki je prihajala z morja (vino, olje in tkanine), in ono, ki je prihajala s kopnega — iz Bosne (žito, živina, meso, sir, kože, vosek, les, kovine, sužnji). Pozornost pritegnejo nekateri izračuni vrednosti uvožene ali izvožene trgovske robe, kar je pomemben prispevek h kvantifikaciji srednjeveške trgovine pri nas. Tako je Đ. Tošić prišel do podatkov, da so tekom 14. stoletja v Drijeva uvozili najmanj 70.000 do 86.000 litrov vina. Seveda moramo upoštevati, da je avtor prišel do teh podatkov le na podlagi gradiva v dubrovniških arhivskih dokumentih. Zato je količina uvoženega vina morala biti precej večja. Podobno je s podatki o izvozu svinca. Preko trga Drijeva je šlo v Dubrovnik, Benetke ali Ancono v 14. stoletju 673 milijarjev ali 270.684 kg svinca. Poseben pečat trgovini v Drijevah daje trgovanje z bosenskimi sužnji. Avtor ugotavlja, da se trgovina s sužnji ob ustju Neretve ni vedno odvijala brez problemov in sporov. Glavni nosilci trgovine v Drijevah do konca 14. stoletja so bili Dubrovčani. Že v času srbske uprave je obstajala dubrovniška kolonija, v obdobju, ko so Drijeva v okviru bosenske države, pa se prisotnost Dubrovčanov na drijevskem trgu stalno povečuje. Okrog leta 1372, v času kratkotrajne ogrske uprave, so računali, da v Drijevah živi okrog 200 moških Dubrovčanov, sposobnih za orožje. Poleg Dubrovčanov so se vedno bolj udejstvovali v trgovini tudi domačini. Ker so se vključevali v trgovino na ta način, da so od Dubrovčanov jemali blago na kredit, zumevajo tudi za njihova imena. Na podlagi števila domačih trgovcev v posameznih letih in obdobjih ter na podlagi višine kapitala, s katerim so poslovali, si lahko ustvarimo tudi sliko o stopnji gospodarskega razvoja Drijeva. Avtor skuša dejavnost domačih trgovcev prikazati v obliki tabel, vendar se mi zdi neustrezna pripomba, da so kreditne posle sklenili v Drijevah. V resnici gre za kredite, ki so jih domači trgovci iz Drijeva sklepali s svojimi upniki v dubrovniškem notariatu, takrat, kadar jih je pot zanesla v Dubrovnik. Zadolžnice je notar vpisal v posebno notarsko serijo Debita notariae. Opozoril bi na delno razhajanje med ugotovitvami Tošića in mojimi dognanji glede kreditiranja domačih trgovcev iz Drijeva. V knjigi »Kreditna trgovina u srednjovjekovnom Dubrovniku« (Sarajevo 1976) sem se opiral predvsem na gradivo iz serije Debita notariae. Tošić pa navaja tudi podatke iz drugih dubrovniških arhivskih serij. Gre torej za različen pristop k problemu in različno metodologijo.

Novo obdobje v zgodovini Drijeva se začena že konec 14. stoletja. Odtlej se v Drijevah vedno bolj čuti vpliv bosenskega plemstva, medtem ko je vloga bosenskega vladarja le nominalna. Najaktivnejši bosenski fevdalci, ki posegajo v razmere na drijevskem tržišču, so iz vrst Radivojevičev, Vukčićev, Pavlovičev in Kosač. Gospodarski pomen trga in še zlasti njegov izredni strateški položaj so bili vzroki pogostih sporov med Benetkami in Dubrovnikom, bosenskim kraljem in Dubrovnikom ter bosenskim kraljem in fevdalci. Naj omenim samo vojno med kraljem Ostojo in Dubrovnikom (1403—1404). Konaveljsko vojno med Dubrovnikom in Radoslavom Pavlovičem (1430—1432) in pogoste dinastične spore. V poglavju z naslovom Drijeva v prvih desetletjih 15. stoletja obdela avtor obdobje do smrti bosenskega vojvode Sandalja Hraniča (1435). To je najnemirnejše obdobje v zgodovini trga. V tem obdobju se v Drijevah pogosto menjajo gospodarji. Zaradi velikega gospodarskega značaja je postala drijevska carina jabolko spora med najuglednejšimi predstavniki bosenskega plemstva. Temu vprašanju posveti avtor izredno pozornost. Uveden je bil poseben sistem delitve dohodkov, pri katerem so sodelovali vojvoda Sandalj, Radoslav Pavlovič in Radivojevič, vsak z vnaprej dogovorjenim deležem. Carino so jemali v zakup Dubrovčani. V začetku srečamo med zakupniki drijevske carine predvsem pripadnike dubrovniškega plemstva, kasneje se vse bolj uveljavljajo dubrovniški trgovci — meščani. Poleg privatnih zakupnikov je bila med interesi tudi dubrovniška vlada. V zakupu je imela carino v letih 1350—1360, 1361 in 1429—1440.

Ko so po Sandaljevi smrti prišla Drijeva v posest njegovega naslednika Stjepana Vukčića (temu obdobju posveti Tošić posebno poglavje), je nastopil čas negotovosti za dubrovniške trgovce. Ko je herceg Stjepan vzdržal pritisk s strani ogrskega kralja Sigismunda in nekaterih bosenskih velmož, je okreplil svoj položaj v Humu in še posebej v Drijevah. To je prispevalo k določenim stabilizaciji odnosov z Dubrovčani, in ureditvi poslovanja drijevske carine. V zvezi s političnimi dogajanja v tedanji Bosni, predvsem pa v zvezi z odnosi med hercegom Stjepanom in Dubrovčani, omenja Tošić tudi vlogo celjskega grofa Ulrika II. Ko so se Dubrovčani po dolgih in mučnih pogajanjih končno le sporazumeli s Stjepanom glede zakupa drijevske carine, je junija 1451 izbruhnila vojna med Stjepanom in Dubrovnikom zaradi dela posesti župe Konavle. Posledice vojne, ki je trajala do leta 1454, so zelo prizadele drijevski trg. Spor med Dubrovnikom in hercegom Stjepanom so hoteli izkoristiti Benečani in bosenski

kralj Stjepan Tomaš. Dubrovčani so reagirali tako, da so razselili dubrovniško kolonijo. Vpadi Turkov v 15. stoletju, zlasti pa padec Bosne 1463, so resno ogrozili trg Drijeva, ki je bil tedaj še vsaj formalno v rokah hercega Stjepana oziroma njegovih naslednikov. Popolnoma nova situacija je nastala po letu 1473, ko so Drijeva dokončno padla pod turško nadoblast. S tem dogodkom Tošič tudi konča svojo razpravo o političnem položaju trga.

Gospodarsko življenje v 15. stoletju obdela Tošič v dveh poglavjih. Ker je trgovina s soljo v tem času dosegla svoj višek in s tem prispevala k napredku in dvigu gospodarske moči Drijeva, je to povzročilo, da so se Drijeva ločila od drugih mestnih naselij srednjeveške Bosne. V tabelah prikazuje Tošič intenzivnost trgovine s soljo v posameznih obdobjih in navaja področja, iz katerih je sol prihajala na drijevsko tržišče v 15. stoletju. Opozarja tudi na probleme kot so razne zaplembe, uporaba raznih mer, tihotapljenje soli in kazni za prekrške. V tem obdobju sledimo tudi naglemu vzponu splošne trgovine v trgu, saj je bil glavna izvozna in uvozna luka srednjeveške bosenske države. Zelo pestra in raznovrstna je bila struktura blagovnega prometa, kar kažejo tabelarni in grafični prikazi. Največji del drijevske trgovine je bil, podobno kot v 14. stoletju, v rokah dubrovniških trgovcev, vendar je opazna določena specializacija pri trgovanju s posameznim blagom. Dubrovniški trgovci se povezujejo v trgovske družbe in na drijevskem trgu poslujejo preko svojih zastopnikov-faktorjev. Še v večji meri kot v 14. stoletju se udeležujejo domači trgovci, ki se spuščajo v razne kreditne in finančne posle. Od vseh domačih trgovcev, ki prihajajo iz bosenskih mestnih naselij po trgovskih poslih v Dubrovnik, jih je kar 55 % iz Drijeva.

Zadnje, 10. poglavje, je še posebej zanimivo. V njem Tošič na podlagi povsem novega arhivskega gradiva obravnava družbeno strukturo prebivalstva, izgled naselja in organizacijo oblasti oziroma uprave. Iz arhivskih podatkov mu je uspelo izluščiti konture naselja, s trgov v sredini in številnimi, večinoma lesenimi hišami trgovcev. V hišah so imeli trgovci trgovine in skladišča. V naselju so ugotovljene tri cerkve, glavna je bila posvečena sv. Vidu. Skupaj z urejenim lokalnim pokopališčem opozarja avtor na razvitost naselja, kar mu daje pečat stabilnosti. Vzporedno z vzponom trgovske dejavnosti je v Drijevu napredovala tudi obrt. Tošič ugotavlja, da je delovalo na področju trga 17 različnih obrtnih panog. Med obrtniki prevladujejo sicer Dubrovčani, vendar se uveljavljajo tudi domačini. Zanimiv je bil odnos do bosenske države in do dubrovniške republike. Ustvarjen je bil nekakšen kondominij, ki se je izražal na ta način, da je tamošnja carina ostala v rokah bosenskega vladarja oziroma plemstva, medtem ko so monopol nad trgov imeli Dubrovčani. Oni so organizirali upravo po svojem vzoru kot komuno. Organe oblasti (upravnika mesta, konzule, sodnike, uslužbenca zdravstvene zaščite in razne nižje organe) imenuje dubrovniška vlada. Prikazana je tudi cerkvena organizacija in vloga cerkve v življenju prebivalcev. Dubrovčani so organizirali tudi mestno pisarno (latinsko in cirilsko), v kateri so notarji vodili poslovne knjige. Žal je ta pomemben arhiv v celoti propadel.

Duro Tošič je na koncu knjige objavil dva dodatka, tabelaričen pregled podatkov o nabavi soli preko oficialov in carinikov ter pregled uporabljenih mer na drijevskem trgu za sol, žito, sir, vosek, svinec, vino, olje in tkanine. Dodan je obsežen pregled uporabljenih virov in literature ter indeksi osebnih, krajevnih imen in pojmov. Povzetek je v angleškem jeziku. Knjiga predstavlja zelo izčrpno analizo razvoja enega najpomembnejših trgov srednjeveške Bosne. Monografija je grajena na izredno bogatem dubrovniškem arhivskem gradivu. Posameznim poglavjem so dodane izčrpne opombe, med katerimi najdemo obsežne citate iz virov. Prav zaradi preobremenjenosti s podrobnostmi iz gradiva, delnega ponavljanja in mestoma tudi nepreglednosti bo knjiga za povprečnega bralca težko berljiva. Brez dvoma pa bo zadovoljila vse tiste raziskovalce-zgodovinarje, ki jih zanimajo tematsko široke in bogato dokumentirane monografije o posameznih mestih in trgih na naših tleh v srednjem veku.

Ignacij Voje

OB DVESTOTI OBLETNICI FRANCOSKE REVOLUCIJE (DOPOLNILO)

V 3. številki Zgodovinskega časopisa je Vincenc Rajšp priobčil poročilo »Ob dvestoti obletnici francoske revolucije« z podnaslovom *Nekaj novih zgodovinskih objav* (str. 474—478). Strinjam se z njegovo ugotovitvijo, da »Slovenci sicer nismo dobili obsežnih novih del o francoski revoluciji«, zato pa se mi zdi še toliko bolj potrebno omeniti vsaj tisto, kar smo dobili — v opravljenem pregledu je namreč neomenjenega več kot omenjenega. Spregledana so dela, ki zanesljivo vzdržijo tudi s pridržkom opravljeno selekcijo (omejeno z oznako »nekaj objav«) in morda tudi kriterij »obsežnosti« (predvsem v primerjavi z drugimi omenjenimi objavami). Takšne izdaje so vsaj: kljub znanim kontroverznostim eno najbolj referenčnih del v zgodovinopisju